

bennük zengett, ha úgy hozza az olvasók sorsa, összecseng majd a bennük lappangó, szomorú zenével.

Az írás az ima egyik formája, és ebben az olvasóról szóló imában benne foglaltatik az a mondat: add, Uram, hogy önmagát általam mélyebben ismerje, és ezáltal váljon hűbb és alázatosabb szolgálóddá!

A legőszintébb az lenne tehát, ha minden írásmű megszólítással kezdődne, valahogy így: *Tel!*, kedves, vagy nyájas vagy tisztelt olvasóm, attól függően, hogy a regény miről szól, ha a témája a szerelem, akkor így is kezdődhetne: *te! árva, magányos lélek*, vagy ha a robusztus vágyakozás a gazdagság után: *te!, ki könyvemet megvetted; engedd meg, hogy vergiliusod legyek a sötétlő erdőn túl, és magadnak megmutassalak, ezer alakban, vagyis kedves olvasóm, engedd meg, hogy meséljek rólad.*

De az is lehet, hogy ez már túl őszinte lenne.
Ki merné ezek után elolvasni a második mondatot?

Pavlovits Tamás

A z i d ő é s a t e t t

(az Írás egy helyének értelmezése, Kierkegaard és Heidegger időfelfogására tekintettel)

*"Kezeteiben születik az idő,
ha szíveikben van a végtelen."*

A

Az időről gondolkodunk.

Még fenntartjuk magunknak a jogot, hogy elgondolkodhassunk afelől, ami bennünket érint.

Nem célunk újat mondani. Mit is jelent egyáltalán az, hogy "új"? Gondolkodunk. Gondolkodásunkkal az eredet felé indulunk. Egyedül eme eredet felé pillantva mondhatunk valami, nem újat, de eredetit. Az eredetből feltörőt. Nem biztos, hogy ez megtörténik, de mindig nyitottnak kell lennünk rá.

Martin Heidegger a *Lét és idő* második szakaszának hatodik fejezetében az időhöz való viszonyulást kétfelé osztja: vulgáris vagy inautentikus, illetve autentikus időfelfogásra. A vulgáris időmegértés az időt mindig vándorló most-pontként közelíti meg. Ezzel szemben Heidegger az időnek a jelenlétből való elgondolására tesz kísérletet. Minden, ami van ugyanis kizárólag, mint jelenlét lehetséges. Miáltal valami jelenlétként feltűnik, meghatározódik a jelen, ami az idő aspektusa is egyben. A lét

tehát számunkra: jelenlét. Csakis jelenlét. Ezért írja Heidegger, hogy a létkérdés egyedül az idő horizontján belül dolgozható ki.

"Mert ugyanaz a gondolkodás és a létezés." A gondolkodásnak köze van a jelenhez, ezáltal tehát az időhöz is. A gondolkodás kizárólag a jelenben történhet, a létezéshez hasonlóan egyedül a jelenben képzelhető el. (Csak utalni szeretnénk rá, hogy ez a jelen nem a vulgáris időmegértés mostja, hiszen abban a pillanatban, hogy a gondolkodást a jelenben értjük meg, az idő megszűnik kéznéllevővé lenni, és megéltté válik.) Ebben rejtezik az "ugyanaz" titka. A gondolkodás ugyanakkor (miként a létezés is), mindent jelenlevővé tesz. Azt is, ami nincs jelen (elmúlt, eljövendő vagy nincs itt). Éppen ezért kell belássuk, hogy a létre vonatkozó kérdést csakis az idő horizontján belül dolgozható ki. Hasonlóképpen az időre vonatkozó kérdés is.

A gondolkodás, minthogy jelenbe hozza az elmúltat és az eljövendőt, úgy tűnik, hogy megtöri az idő szükségszerű törvényét. Ugyanakkor mindent jelené, és szükségszerűen jelené téve, úgy tűnik, hogy éppen beteljesíti e törvényt, uralmát kiterjeszti, vagy önmaga fölötti végzetként ismeri el.

A lételeedség azzal a ponttal kezdődik, ahol a lét, mint a létező léte, jelenként jelenik meg. Ettől van jelen. Ettől csak jelen van. A lét, mint lét, elfeledett, hiszen egyes egyedül csak jelenként jelenhet meg számunkra.

Mit gondoljunk tehát az időről?

Kierkegaard szerint az idő nem a Teremtéssel, hanem a bűnbeeséssel kezdődik. Hiszen az idő az, ami lehetetlenné teszi a Teremtő megismerését, színe elé jutást.

Kierkegaard e gondolatában az idő mint a büntetés eszköze értelmeződik. Tiltásként annak az állapotnak az elérésére, ahonnan kiűztünk. Hiszen minden megismerés, minden gondolkodás, és az élet maga is az időbe esik, az időbe ami által egyedül lehetséges az előbb és az utóbb, ami tehát végképp nem jellemző arra, ahova "vissza" szeretnénk térni.

Hol keressük tehát?

Az idő kezdete tehát a kiűzetés: "És kiűzé az embert, és oda helyezteté az Éden keleti oldala felől a Kerúbokat és a villogó pallos lángját, hogy őrizzék az élet fájának útját." (I.Móz 3,24). A kiűzetés maga az idő. Az időbe űztünk ki.

Az idő tehát mind Heideggernél, mind Kierkegaard-nál a megismerés lehetetlenségének sarokköve. Lehetetlenné teszi annak elgondolását, ami felé gondolkodásunk az eredet óta tart, vagy kellene, hogy tartson. Hiszen az "kívül" van az időn, "túl" van a jelenlétben, mentes a ránkboruló átoktól. És mivel e szavainknak is, hogy "kívül", "túl", esetleg az idő "előtt" a jelen ad értelmet, végképp tanácstalanok lehetünk, hogy hol is keressük. Egyet azonban tudunk: valahogy meg kell kíséreljünk kilépni az időből, ha afelé igyekszünk, amit nem illet az idő. Ahhoz, hogy ezen az úton elindulhassunk, magával az idővel kell tisztába jönnünk. Erre természetesen sem ezen esszé keretében, sem máshol nem vállalkozhatok. Annál is inkább, mert mind Heidegger, Kierkegaard és Nietzsche erre tettek kísérletet, Heidegger ezen a ponton hagyta félbe a Lét és időt, Nietzsche pedig talán éppen e gondolatot hordozta szörnyű teherként egész élete során.

Tehát újat nem mondhatunk. Mégis utána kívánunk járni bizonyos értelemben az időnek, mégpedig egy róla szóló különös szöveghely kapcsán. Ez a passzus, elfogadva az idő megismerést korlátozó szerepét, érdekes belátásokhoz segíthet hozzá bennünket. A Prédikátor könyvének harmadik fejezetéről van szó. E

fejezet Károli Gáspár fordításában így kezdődik: "Mindennek rendelt ideje van, és ideje van az ég alatt minden akaratnak." (Préd 3,1). Itt megjelenik az idő szó, ugyancsak annak fényében, aki Kierkegaard szerint ezt büntetésként róttá ránk.

Martin Buber fordításában¹ ez a rész így hangzik: "Für alles ist eine Zeit, eine Frist für alle Anliegen unter dem Himmel". Láthatjuk, hogy itt két szó áll a magyar "idő" szó helyén: Zeit és Frist. A Károli féle fordítás a Zeit helyén álló héber szót "rendelt idő"-vel, a katolikus fordítás pedig "óra"-val "mindennek megvan a maga órája" adja vissza. A Frist helyén, amely a németben határidőt jelent, mindkét helyen egyszerűen csak idő áll. A mondat végén az "ég alatt" kifejezés e határidő helyét jelöli ki. Mit jelent tehát ez a mondat, meghatározott, megszabott ideje van mindennek, azaz mindenek részére van egy idő, határidő minden vágynak az ég alatt?

"Mindennek rendelt ideje van..." E mondat, értelmezzük akárhogy, magabazárja az utalást arra, aki által az elrendelés fennáll, mégha arra csupán egy rövid "für" utal is. Ez az utalás meglehetősen implicit, mégis egyértelművé tesz egy irányt, főként, hogy a mondat második felében, ahol a Zeit helyén egy bizonyos értelemben konkrétabb kifejezés, a Frist áll, világossá válik, hogy e rendeltség az égalattira vonatkozik. Határideje van tehát az ég alatt minden vágyakozásnak, kívánságnak. Ezek után hosszú felsorolása következik e vágyaknak, kívánságoknak, akaratoknak. Megtudhatjuk, hogy mindenhez idő rendeltetett, amit Buber fordításában mindvégig a Frist fejez ki.

Itt egyelőre függesszük fel a heideggeri distinkciót, és kíséreljük meg azt a vulgáris időfelfogásból értelmezni. E határidő (Frist) tehát egyrészt az égalatti cselekedetek rendelt idejeként határozódik meg, másrészt punktuális, miként ma is bármiféle határidőt felfogunk. Miről is van tehát szó? Egy rendelés irányultságát láthatjuk, ami egy olyan pontra mutat, amely az időbe esik.

A második vers, a felsorolásban az első pár, azonban így hangzik: "Ideje van a születésnek, és ideje a meghalásnak." (Eine Frist für Geborenwerden und eine Frist fürs Sterben. Préd 3,2) E kettő független az embertől. Független, és mégis meghatározott idővel bír. Természetesen feltételezhetjük, hogy valaki megöli magát, de amennyiben bizonyos, hogy a meghalásnak meghatározott ideje van, úgy biztosak lehetünk benne, hogy az öngyilkosság nem eme elrendelésre tekintettel történik. Vagy mégis? Ha egy személy már meghalt, akkor elmondhatjuk életéről és haláláról, hogy "ideje van a születésnek és ideje a meghalásnak". Visszatekintve az ő halála, mégha önnönmaga végzett is életével, meghatározott lehetett. De így már mást jelent a mondat, itt tehát kettéválik az értelmezés: e mondat (természetesen csak a halált illetően, hiszen a születésen nem változtathatunk) mást jelent, ha a jövőre, és mást, ha a múltra vonatkoztatjuk. A jövőre való vonatkozás esetén parancs, így etikai karaktere van: figyelj szüntelen, mert határideje van az ég alatt minden akaratnak. Ha a múltra vonatkoztatjuk, akkor éppen e rendelés megállapítását jelenti: annak, ami történt rendelt ideje volt, tehát így kellett történnie. Így tehát e mondatba beleszővődik mind az elmúlt, mind az eljövendő, mégis valamiképpen a most nyílik meg benne.

A továbbiakban a szöveg felsorolja az emberi cselekedeteket, a Fristnek, a hozzájuk rendelt határidőnek végképp egzisztenciális karakterét hangsúlyozva ezáltal, és mindvégig megtartja az irányultságot, ami az égalatti felé mutat:

Ideje (van) az ültetésnek,
ideje annak kiszaggatásának
ami ültetett.

Ideje van a megölésnek
és ideje a meggyógyításnak;
ideje a rontásnak
és ideje az építésnek.

Ideje van a sírásnak
és ideje a nevetésnek;
ideje a jajgatásnak
és ideje a szökdelésnek.

ideje van a kövek elhányásának
és ideje a kövek egybegyűjtésének;
ideje az ölegetésnek
és ideje az ölelgetéstől való
eltávozásnak.

Ideje van a keresésnek
és ideje a vesztésnek;
ideje a megőrzésnek
és ideje az eldobásnak.

Ideje van a szaggatásnak
és ideje a megvarrásnak;
ideje a hallgatásnak
és ideje a szólásnak.

Ideje van a szeretésnek
és ideje a gyűlölésnek;
ideje a hadakozásnak
és ideje a békességnek.

eine Frist fürs Pflanzen
und eine Frist fürs Entwurzeln
des Gepflanzten,

eine Frist fürs Erschlagen
und eine Frist fürs Heilen,
eine Frist fürs niederbrechen,
und eine Frist fürs Erbauen.

eine Frist fürs Weinen
und eine Frist fürs Lachen,
eine Frist fürs Klagen
und eine Frist fürs Tanzen,

eine Frist fürs Steinewerfen
und eine Frist fürs Steinestapeln,
eine Frist fürs Umschlingen
und eine Frist von Umschlingung
sich fernzuhalten,

eine Frist fürs Suchen
und eine Frist fürs Verlorengeden,
eine Frist fürs Bewahren
und eine Frist fürs Verschleudern,

eine Frist fürs Aufreißen
und eine Frist fürs Vernhen,
eine Frist fürs Schweigen
und eine Frist fürs Reden,

eine Frist fürs Lieben
und eine Frist fürs Hassen,
eine Frist des Kriegs
und eine Frist des Friedens.

ami/aki felé gondolkodásunk tart, sokkal lényegesebb kapcsolatban áll az idővel, mintsem azt mi gondolnánk. Talán itt érthető meg a heideggeri distinkció a vulgáris és autentikus időfelfogás között.

"Ideje van a szeretésnek és ideje a gyűlölésnek."

Mit jelentenek ezek az egyre enigmatikusabb mondatok? Mit jelent valamit nem a maga idejében megcselekedni? És mit jelent az, ha valaminek eljött a meghatározott ideje? Tehetünk-e egyáltalán különbséget aközött, hogy valaminek itt van az ideje, és hogy nincs? Értelmezhető-e ez a szöveghely a vulgáris időfelfogáson belül? Az időről van-e itt egyáltalán szó?

Egyértelműen nem.

A tetről van szó. Tetteinkről. A tett kettős aspektusáról: arról, hogy az időbe esik, és arról, hogy meghatározott. E ponton válik el a tett attól, hogy valamit csak úgy csinálunk. Mert a tettnek ideje van, amit pedig csinálunk, arra nem biztos, hogy van időnk. E kettő abban a mondatban válik el, miszerint "Ideje van az ég alatt minden akaratnak." Ideje van, azaz figyelj a tett elrendel-tettségére, és ha erre figyelsz, akkor tetteiddel beteljesítetted ezt az elrendeltséget, és ezáltal beteljesítetted az időt. Éppen ezzel veszed magadra az időt – e parancs magadra vételével –, éppen ezzel emelkedsz ki az időből, annak vulgáris megértéséből. Az idő beteljesítése megszünteti az időt. Megszünteti, hiszen az idő megértése nem korlátozódik az "intellektusra", hanem az időhöz való egzisztenciális viszonyt, magát az időben élt életet jelenti. E közelítés értelmében – miként Heideggernél is –, nem kilépni kell az időből, hanem éppen belelépni, hiszen az idő és aközött, aki az időben elrendeli a tettet, kibogozhatatlan és rejtélyes kapcsolat áll fenn. Ha figyelünk, és arra figyelünk, hogy a tett mikor rendeltetik el, vagy a tett megtörténtekor elrendelt legyen, akkor az idő már nem kéznéllevőként áll rendelkezésünkre. Már nem mondhatom, hogy nincs időm ezt és ezt megcselekedni. Épp ellenkezőleg: tettem maga teremti, maga hívja életre az időt. Rendelt ideje van az ég alatt minden akaratnak, minden cselekvésnek. Eszerint az idő és a tett elválaszthatatlanul összekapcsoltak. A tethez hozzátartozik egy jelen (*a jelen*), és amikor eszerint tesztek, akkor éppen e tethez kapcsolódó jelent *jelenné* teszem. Így e tettben az idő többé már nem korlátként jelentkezik, hiszen éppen e tett által jut szóhoz. Ilyen tett a gondolkodás is.

"Ideje van a keresésnek, és ideje a vesztésnek."

És éppen e tettben egyesül e mondat fent említett kettős aspektusa – a múltbeli, mint elrendeltetés, és a jövőbeli, mint parancs. A múlt és a jövő e tettben, a jelenben találkoznak, hiszen a jelenben a parancs maga történik meg a tett által, és ezáltal elrendeltté válik. E figyelem révén a jövőből jelen lesz, hiszen az semmiképpen sem a jövőre figyel, hanem a tette, ami mindig a jelenben zajlik, a múlt pedig annak tükré lesz, ami a jelenben beteljesült.

A szövegben következő magyar fordítások erősen eltérnek egymástól, és a Buber féle fordítástól is, így ez utóbbira támaszkodok. A következő mondat, amely értelmezésünk szempontjából hasznos lehet, így hangzik: "Alles hat er (der Gott) schön zu seiner Frist dargetan" (Mindent szépen megtett a maga határidejében. Préd 3,11). Itt fordulat áll be a szövegben, hiszen már nem az égalattiról esik szó. E mondatban viszont a határidő már Isten vonatkozásában tűnik fel, ami nem kevés gyanúra adhat okot az idő értelmezését illetően. A mondat múltidejű, így

"Ideje van a hallgatásnak és ideje a szólásnak."

A tapasztalat, miszerint az emberi megismerés korláta az idő, viszont az isteni rendelés éppen az időbe esik, arra utal, hogy

felfoghatjuk egyfajta ősképként, mintaként arra vonatkozólag, hogy miként teljesíti be a tett a rendeltetését.

De a mondat folytatódik: "auch die Weltdauer hat er ihnen ins Herz gegeben, nur daß der Mensch das Tun, das Gott tut, von Anbeginn bis zum Ausgang nicht findet." (a világidőt/világfolyást is adta az ember szívébe, csakhogy az ember nem találja kezdetektől mindvégig a tettet, amit Isten tesz. Préd 3,11) Itt az isteni tett jelen időbe kerül. Tehát Isten nem csak valaha tett, de tesz. Ugyanakkor erősen kihangsúlyozódik itt az is, amit az idő korlátozó szerepéről mondtunk, viszont itt már a tettel egybefonódva. Isten tette megtalálhatatlan az ember számára. Egyre tisztábban áll előttünk az a felismerés, hogy az Ő tette és az idő között mély kapcsolat áll fenn. Néhány sorral lejjebb ezt olvashatjuk: "alles, was Gott tut, in Weltdauer wird das sein." (a világfolyásban mindaz lesz/meglesz, amit Isten tesz. Préd 3,14). A "Weltdauer" itt minden bizonnyal a világ fennállására utal. Tehát a világ fennállásába beleíródik az isteni tett, amely ugyanakkor elfedett előlünk. Sejtésünk szerint e tett "konstituálja" valamiképpen az időt, ami által a tett megtalálhatatlanná válik számunkra.

Miként lehetséges ez a "konstitúció"? Talán éppen azáltal, hogy ama tett a jelenben történik, de ott az elrendelés maga a tett és a tett maga az elrendelés. Nekünk tehát ahhoz, hogy eme aktushoz közelebb kerüljünk, tetteinket az elrendeléshez kell közelítenünk. Teljesen azonosítani nem tudjuk e kettőt, hiszen az idő: határ, határidő, életünk pedig e kiűzetésben zajlik.

"hinzu kann man keins fügen, davon kann man keins mindern, Gott hats getan, daß vor ihm man sich fürchte." (ehhez az ember nem adhat, és nem vehet el belőle semmit, Isten ezt tette, hogy az ember félje őt. Préd 3,14).

Értelmezésünk szempontjából egy fontos mondat maradt hátra, talán a legfontosabb: "Was geworden ist, urlängst ist das, und was werden soll, urlängst ists geworden, und das Verjagte, Gott suchts hervor." (Az, ami lett, már ősrégtől van, és aminek lennie kell, ősrégtől lett, és az üldözöttet Isten előkeresi. Préd 3,15). A Károli féle fordítás merész interpretációként hat: "Ami most történik, régen megvan, és ami következik, immár megvolt, és az Isten visszahozza, ami elmúlt." Amennyiben Károli Gáspár az üldözöttet az elmúlt (elűzött) mosttal azonosítja, úgy a hagyományos időmegértés szerint értelmezi ezt a helyet. Itt azonban az idősíkok teljes felborulásának vagyunk a tanúi. Ezt a károli fordítás, talán könnyen véve, bizonyos fokig érthetővé rendezi. Így maradjunk inkább a német fordításnál.

Ez a mondat az idősíkok teljes felborításával megszünteti minden hagyományos időértelmezés lehetőségét. Itt már nincs folyton vándorló "idő"-pont, amely a jövőből közelít felénk, a jelenben mosttá válik, a múltban pedig szüntelenül távolodik tőlünk. E mondat fényében ez a struktúra ellehetetlenül. Hiszen ami lett, már ősrégtől (urlängst) van. Tehát akkor is, amikor még nem volt. És ami lesz, ősrégtől lett. Ha tehát régóta van, akkor volt is az ami lesz. E mondatban csodálatosan mutatkozik meg, hogy az időspektus leginkább a létezés kifejező igébe íródik bele. Az idő faggatása a létezés faggatása is. E mondat értelmetlen, mert értelme túl van a létezésen. Valahol az idő csobogó forrásánál.

Visszatérve tehát: ha ősrégtől van, aminek lennie kell (lesz), akkor az volt is, tehát, ha lesz: visszatér. De honnan tér vissza? – tehetjük fel a kérdést. Mire utal ez az "ősrégtől" (urlängst) kifejezés? Mindaz, ami történik, történt vagy történni fog, visszau-

tal tehát egy pontra, amit az urlängst jelöl ki. E szó redundáns: a "längst" önmagában is valami régre utal, azonban az "ur" ezt nyomatékosítja. (Hasonlóan a "kezdetben" és a "kezdettől" kifejezésekhez. A "kezdetben" kifejezés az idő kezdetét jelölheti, viszont a "kezdettől" valami még kezdetibbre utal.) Az "urlängst" tehát egy pontra mutat, talán arra a pontra, "ahol" Isten mindent szépen a maga határidejében tett. Ez a pont pedig - fenti értelmezésünk szerint - az emberi cselekvés szempontjából a mintát jelöli ki. A terítéken lévő mondat e pontot szintén mintaként tárja fel, viszont az idő szempontjából. Itt azonban végképpen összefonódik a tett és az idő. Képtelenek vagyunk bármit, ami lett, vagy aminek lennie kell, a tettől függetlenül értelmezni. Hiszen mindaz a tett által lett és lesz. A tett által, ami vagy beteljesíti a rendelést, vagy nem, és ha nem, akkor csak cselekedet marad. Vagy beteljesíti az időt arra tekintettel, amiből az idő mint forrásból tör elő, vagy nem, és akkor az idő továbbra is kéznéllevőként áll rendelkezésre.

Így tehát a rendelés fényében megtörténő tettben már nem az időről van szó. Az értelmezéskor az idő lényege felé tartó gondolat a létezés gondolatává alakul át. A mi létezésünkről kezd el szólni. De e gondolat sohasem nélkülözheti a rárótt korlátot. Így végső soron mindig egy paradoxonban reked meg. E paradoxonból újra és újra előtörhet az a kérdés, aminek ez a gondolkodás a nyomában jár. E paradoxon az értelmezett rész legutolsó félmondatába is beleíródik: "und das Verjagte, Gott suchts hervor." (az üldözöttet Isten előkeresi.). E mondatörök csupán a fenti kör bejárása után tárja fel, még jobban elrejtve, jelentését.

Az idő: korlát. A kiűzetés óta felettünk lebegő átok. A kiűzetés maga az idő.

Kiüldöztettünk az időbe. Az időbe, mely tükör: a rendeltetést átengedi, a megismerést visszaveri. Időbenlétünk, azaz ittlétünk az örök üldözöttség az időben. Az időt nem haladhatjuk meg, de beleléphetünk. Beleléphetünk a tett révén, amelynek rendelt ideje van. A tett beteljesítése az idő beteljesítése. Az idő beteljesítése: Isten akaratának beteljesítése. Ez a beteljesítés azonban csak az előkeresésünk által lehetséges. Miáltal előkeresztünk rendeltetik el az idő, amelyet a tett beteljesít. A kör bezárult.

"Az üldözöttet Isten előkeresi."

J e g y z e t e k :

¹ A Buber - Rosenzweig féle német őszösvetség-fordítás tudomásom szerint a legmegbízhatóbb modern, élő nyelvre való fordítása a héber szövegnek. Ők ketten a német és héber nyelv elmélyült ismerőiként fordításukban mind e két nyelv, mind az Írás szellemiségére tekintettel voltak. Ezért bátorkodom a német fordítást többnyire autentikus forrásként felhasználni.